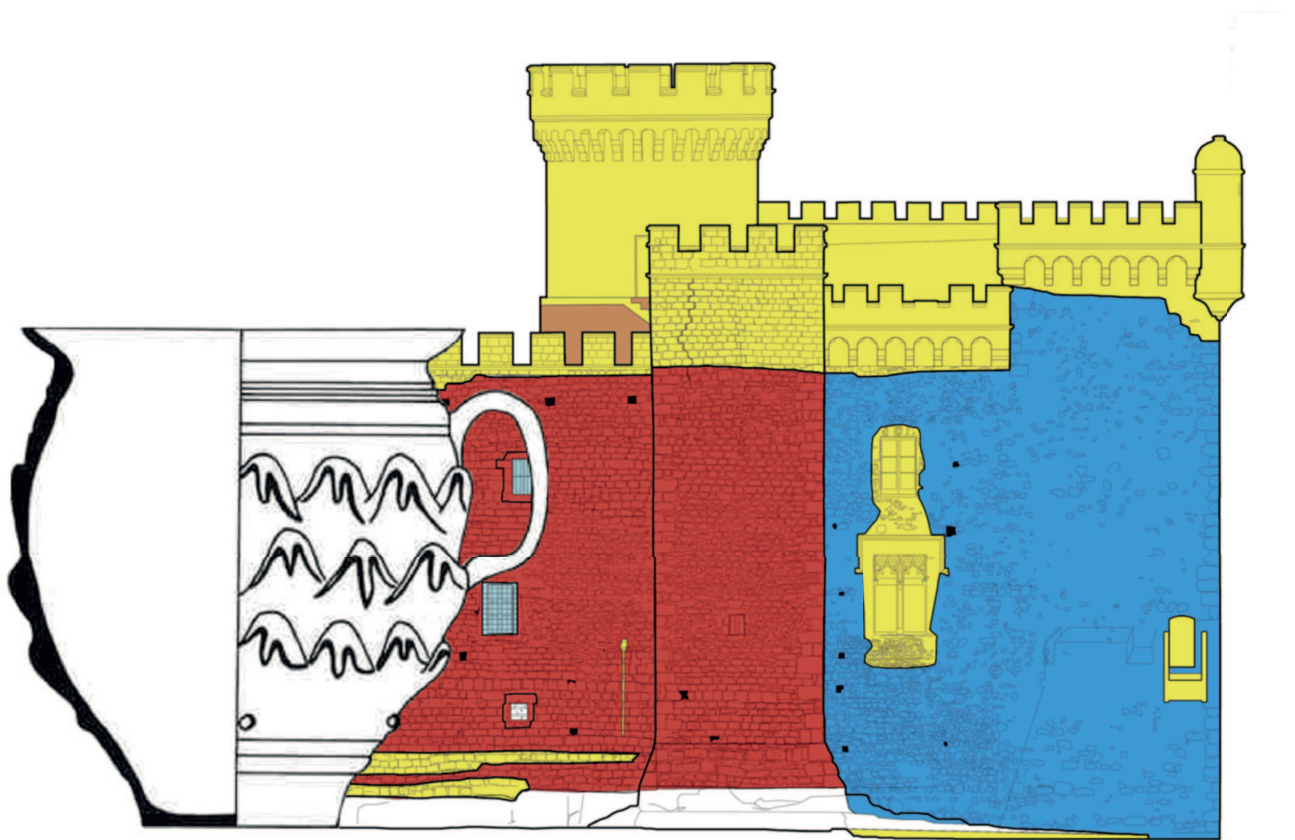

Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura

Homenatge al Dr. Alberto López Mullor

Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura

Homenatge al Dr. Alberto López Mullor

Barcelona, 14 de maig de 2018

Bellaterra, 15 i 16 de maig de 2018

Edició a cura de

Xavier Aquilué, Julia Beltrán de Heredia, Àlvar Caixal,

Javier Fierro, Helena Kirchner

Barcelona, 2020

Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Mullor

Editors: Xavier Aquilué, Julia Beltrán de Heredia, Àlvar Caixal, Javier Fierro, Helena Kirchner

Any: 2020

Pàgines: 636 + il·lustracions

DL: B-3459-2020

ISBN: 978-84-9156-273-3

Citar com:

Aquilué, X.; Beltrán de Heredia, J.; Caixal, À.; Fierro, J.; Kirchner, H. (eds.) 2020: *Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Mullor*. Barcelona.

Edició a cura de:

Xavier Aquilué (Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya)

Julia Beltrán de Heredia (Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de Barcelona)

Àlvar Caixal (Diputació de Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local)

Javier Fierro (Diputació de Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local)

Helena Kirchner (Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana)

© del text, els autors.

© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s'indiqui el contrari.

© de l'edició: Servei de Patrimoni Arquitectònic Local (Diputació de Barcelona), Museu d'Història de Barcelona (Ajuntament de Barcelona), Museu d'Arqueologia de Catalunya (Generalitat de Catalunya), Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana (Universitat Autònoma de Barcelona).

Primera edició: 2020

Maquetació: Lucía Fernández Arias

Impressió: DRG. Diputació de Barcelona

Disseny de la coberta: Lucía Fernández Arias, Marina Mateu

Dipòsit legal: B-3459-2020

ISBN: 978-84-9156-273-3

Dr. Alberto López Mullor
(1952-2017)

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	13
SEMBLANÇA DEL DR. ALBERTO LÓPEZ MULLOR Mateu Riera Rullan	15
BIBLIOGRAFIA DEL DR. ALBERTO LÓPEZ MULLOR	21
PRODUCCIONS INDÍGENES TARDO-REPUBLICANES DE L'ÀREA EMPORITANA. ALGUNES CONSIDERACIONS Josep Casas, Josep M. Nolla	45
APUNTS SOBRE LES CERÀMIQUES DE L'ESTABLIMENT DE SANT MIQUEL DE VINEBRE I ALTRES INDRETS AL NORD DEL PAS DE L'ASE (VINEBRE-ASCÓ, LA RIBERA D'ÈBRE) SEGLES IV - I AC Margarida Genera i Monells	55
LA <i>OINOCHOE</i> DE LAS AVES DE BADALONA Y LA CIRCULACIÓN DE CERÁMICAS IBÉRICAS PINTADAS EN EL LITORAL CATALÁN A FINALES DE LA REPÚBLICA ROMANA Ignasi Garcés Estallo	67
UNA SINGULAR PEÇA CERÀMICA TROBADA A SON ESPASES DE PALMA (MALLORCA) M. ^a Magdalena Estarellas, Jaume Cardell, Josep Merino, Francisca Torres	75
REFLEXIONES SOBRE EL YACIMIENTO DE SON ESPASES VELL (PALMA, MALLORCA) María José Pena	81
LES PRIMERES CERÀMIQUES DE PARETS FINES EN POMPEIA I <i>VALENTIA</i> Albert Ribera i Lacomba	89
VELL I NOUS CONTEXTOS AMB CERÀMICA DE PARETS FINES DE L'ÀREA DEL FÒRUM I DE LA ÍNSULA 30 DE LA CIUTAT ROMANA D'EMPÚRIES Joaquim Tremoleda, Marta Santos, Pere Castanyer, Elisa Hernández	97
A OCUPAÇÃO TARDO-REPUBLICANA DO CASTELO DE CASTRO MARIM: O CONTRIBUTO DA CERÂMICA DE PAREDES FINAS PARA A SUA CARACTERIZAÇÃO Pedro Angeja, Ana Margarida Arruda.....	111
FORMES ET DÉCORS ORIGINAUX DE CÉRAMIQUE À PAROI FINE À FRÉJUS Lucien Rivet	123
UN DEBAT AMB L'ÀLBERT SOBRE LES PARETS FINES DE LA BÈTICA Eleni Schindler Kaudelka	127
PRODUCCIÓ DE VASOS DE PARETS FINES A TÀRRACO: LES FORMES 54 I 21 Francesc Tarrats Bou.....	135
EL CONSUM DE VAIXELLA EN UN CONTEXT RURAL DEL SEGLE II DC AL TERRITORI D' <i>ILERDA</i> : LES CERÀMIQUES DE PARETS FINES I VIDRIADES DE CAL MONTBLANC (ÀLBESA) Lluís Marí i Sala, Víctor Revilla Calvo.....	147
LOS VASOS CON DECORACIÓN DE ROSTROS HUMANOS EN EL NORESTE DE LA PENÍNSULA IBÉRICA José Antonio Mínguez Morales	159

DOS FRAGMENTOS DE <i>SKYPHOI</i> EN CERÁMICA VIDRIADA CON REPRESENTACIÓN DEL JUICIO DE ORESTES PROCEDENTES DEL CAMPAMENTO ROMANO DE LEÓN (ESPAÑA) Ángel Morillo, Rui Morais, Rosalía M. ^a Durán Cabello	169
LA CONCURRENCIA DE LA <i>TERRA SIGILLATA EN LA COLONIA VICTRIX IULIA LEPIDA CELSA</i> (VELILLA DE EBRO, ZARAGOZA) Miguel Beltrán Lloris	177
VERINSUR: DE LAS ESTRUCTURAS DE PRODUCCIÓN DE UNA NUEVA <i>FIGLINA</i> TARDORREPUBLICANA GADITANA Darío Bernal-Casasola, José Juan Díaz Rodríguez, María Luisa Lavado Florido, José Luis Portillo Sotelo	187
PROPIETATS I PROPIETARIS VINÍCOLES A LA LAIETÀNIA ROMANA. UN CONTEXT HISTÒRIC LOCAL, PROVINCIAL I IMPERIAL Oriol Olesti Vila	203
LA VERSIÓ CATALANA DEL CORPUS INTERNATIONALE DES TIMBRES AMPHORQUES I LA SEVA PROJECCIÓ DIGITAL Josep Guitart, Cèsar Carreras	215
LA PRODUCCIÓ DEL CENTRE TERRISSAIRE DEL MUJAL O EL ROSER (CALELLA) Albert Martín Menéndez	221
ÁNFORAS DE PRODUCCIÓN TARRACONENSE PROCEDENTES DEL POBLADO IBÉRICO DE CASTELL (PALAMÓS, GIRONA) Xavier Aquilué	237
UN EXCEPCIONAL CONJUNT D'ÀMFORES LAIETANES TROBADES A LA FONT DE SES AIGUDES (ALCÚDIA, MALLORCA) Enric Colom Mendoza, Ramon Járrega Domínguez	253
CERÀMIQUES D'IMITACIÓ D'AFRICANES DE CUINA AL JACIMENT DE LA GRAN VIA - CAN FERRERONS, PREMIÀ DE MAR Marta Prevosti, Ramon Coll, Jordi Bagà	263
EL CONJUNT VASCULAR BAIXIMPERIAL D'UNA CISTERNA DE LA PLAÇA DE SA DRASSANETA (EIVISSA) Rosa Gurrea, Joan Ramon	275
LA CERÀMICA MEDIEVAL DE L'ESQUERDA: APROXIMACIÓ TIPOLÒGICA I ARQUEOMÈTRICA Imma Ollich, Esther Travé, Maria Ocaña, Albert Pratdesaba, Montserrat de Rocafiguera ..	289
CATÚFOLS DE SÍNIA ANDALUSINS I ESPAIS DE CULTIU A MIRAVET Helena Kirchner, Antoni Virgili, Manel Pica, Montserrat Rovira	301
LOS REFRESCADORES DE CERÁMICA (SIGLOS XIII-XVI/XVII). UNA PROPUESTA DE TIPOLOGÍA Julia Beltrán de Heredia	307
UNA GERRA CERÀMICA PROCEDENT DE DJERBA (TUNÍSIA) TROBADA A SITGES (GARRAF, BARCELONA) Magí Miret i Mestre, Xavier Miret i Mestre	317

IMPORTACIONS CERÀMIQUES DEL SUD-OEST ATLÀNTIC PENINSULAR A LA BARCELONA MODERNA Núria Miró i Alaix, Emili Revilla i Cubero, Mikel Soberón Rodríguez	325
ESTUDI ARQUEOLÒGIC DEL MATERIAL DE VOLTES DE LA CASA DE CONVALESCÈNCIA (VIC, OSONA) Carles Gil Jordán, Anna Gómez Bach	337
UN LOT DE CERÀMICA PROCEDENT DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA A LES COL·LECCIONS DEL MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA Xavier Pascual Marques, Àngels Casanovas Romeu	347
LA PRODUCCIÓ DE PISA DE PEDRENYAL DE LA FÀBRICA FERRER, MONFORT I CIA (BARCELONA, 1827-1848) Josep Antoni Cerdà i Mellado	359
BAJO EL SUELO DE ZAMORA. CIUDAD. ARQUEOLOGÍA. MUSEO Rosario García Rozas	369
EINES DE CLASSIFICACIÓ. UNA MOSTRA DEL REPERTORI CERÀMIC CATALÀ AL MUSEU DEL DISSENY DE BARCELONA Isabel Fernández del Moral	381
EL MATERIAL CONSTRUCTIU DE LA FORTIFICACIÓ MILITAR DE SEGLE II AC DE PUIG CASTELLAR DE BIOSCA (LLEIDA): PAVIMENTS, REVESTIMENTS PARIETALS I COBERTES Núria Romaní Sala, Esther Rodrigo Requena, Joaquim Pera Isern, Anna Gutiérrez García-Moreno	391
DARRERES ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LES MURALLES DE TARRAGONA (2012-2017): BAIXADA DEL ROSER (2A FASE), COL·LEGI LESTONNAC, PUIG D'EN SITGES 3, PASSEIG DE SANT ANTONI I GRANADA 7 Pilar Bravo, Marta Bru, Judit Ciurana, Frederic Cervelló, Reis Fabregat, Joan Menchon, Carme Subiranas, Dolores Ynguanzo	405
UN <i>TORCULARIUM</i> DE LOS SIGLOS I A. C. - I D. C. DEL YACIMIENTO ROMANO PIECORDERO I (CASCANTE, NAVARRA) Marta Gómara Miramón, Begoña Serrano Arnáez, Óscar Bonilla Santander	417
EL LLOC DE SALES, UNA EXPLOTACIÓ AGRÍCOLA ROMANA A VILADECANS (BARCELONA) Javier Fierro Macía, Jordi Morera Camprubi	427
LA CISTERNA ROMANA DE CAN VALLS DE LA ROCA (GAVÀ) Toni Barcons Grau, Àlvar Caixal Mata	437
EL "BROCCATELLO" O JASPI DE LA CINTA A <i>BARCINO</i> Isabel Rodà, Daniel Alcubierre	445
TENDENCIAS Y PERSPECTIVAS EN LA ARQUEOLOGÍA DE LA ARQUITECTURA Miguel Ángel Tabales Rodríguez	455
LES FINESTRES DE CENTCELLES. APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE L'EDIFICI BAIXIMPERIAL Josep M. Puche Fontanilles, Jordi López Vilar	465

L'ARQUEOLOGIA DE L'ARQUITECTURA APLICADA A LES ESGLÉSIES DE SANTA MARGARIDA I SANT GENÍS DEL PRIORAT DE ROCAFORT (MARTORELL) Alfred Mauri Martí, Pablo del Fresno Bernal, David Baena Asencio, Josep Socorregut Domènech, Rosario Navarro Sáez, Montserrat Farreny Agràs, Esther Travé Allepuz ..	477
LA TORRE DE VALLFEROSA (TORÀ, LA SEGARRA, SEGLES VIII-IX). PRIMER BALANÇ DELS ESTUDIS D'UNA CONSTRUCCIÓ SINGULAR Joan Menchon, Carme Subiranas, Mariona Valldepérez, Josep Blasco, Pilar Giráldez, Màrius Vendrell, Joan S. Mestres, Roger Sala, Helena Ortiz-Quintana, Josep Esteve, Lurdes Verdés	487
EL CASTELL D'ERAMPRUNYÀ (GAVÀ, BAIX LLOBREGAT). HIPÒTESI GENERAL D'EVOLUCIÓ HISTÒRICA Àlvar Caixal, Javier Fierro	501
UNA NOVA VISIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL DEL CASTELL DE BESORA (SANTA MARIA DE BESORA, EL BISAURA). UN EXEMPLE DE PROJECTE PATRIMONIAL PLURIDISCIPLINARI Cesc Busquets i Costa, Marta Fàbregas i Espadaler	511
EL CASTELL DE PUIG-REIG (SEGLES IX – XVI) Eudald Serra Giménez	519
LA TORRE DE BURJASSÉNIA (L'ALDEA, BAIX EBRE). UN CENTRE DE COLONITZACIÓ AGRÀRIA (SEGLES XII-XIII) Marina Mateu, Antoni Virgili	527
ANÀLISI ESTRATIGRÀFICA DEL PONT VELL DE MONTBLANC (CONCA DE BARBERÀ) Josep M. Vila i Carabasa	535
EL PONT NOU DE MANRESA (BAGES) I LA IMPLEMENTACIÓ DE L'ARQUEOLOGIA DE L'ARQUITECTURA Anna Gómez Bach	545
ANÀLISI ARQUITECTÒNICA I ESTRATIGRÀFICA DE L'ARC DE L'ALMUDAINA (PALMA, MALLORCA). UN SUPERVIVENT, O UNA MERA REMINISCÈNCIA? Bartomeu Vallori Márquez	553
EL PORTAL DELS CONSELLERS DEL MONESTIR DE PEDRALBES. UN EXEMPLE DE CONSTRUCCIÓ "EN LO MODO Y MANERA" DEL SEGLE XVI Anna Castellano-Tresserra	563
LA ALHAMBRA Y SU PROYECTO ARQUEOLÓGICO Antonio Malpica Cuello	571
ELS REVESTIMENTS: DE LA DOCUMENTACIÓ PARIETAL A LA POSADA EN VALOR Isidre Pastor i Batalla	581
L'ARQUITECTÒLEG I L'ARQUEOTECTE EN LA RESTAURACIÓ MONUMENTAL Joan Closa Pujabet	589
LA INVESTIGACIÓ HISTÒRICA AL SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL David Galí	597

EL MONTGRÒS (EL BRULL), EL MONUMENT COM A DOCUMENT Claudi Aranyó Bertrán, Cecília Sanjurjo Marquine	605
SANT LLORENÇ PROP BAGÀ. <i>LA FORMA DE L'AIGUA</i> Jordi Grabau Fígols	611
RESTAURACIÓ DEL CASTELL DE CASTELLDEFELS (2000-2011) José Luis Sanz Botey	619
LES RESTES ARQUEOLÒGIQUES DE DARRÓ (VILANOVA I LA GELTRÚ): DE LA RECERCA CIENTÍFICA A LA RECREACIÓ ARQUITECTÒNICA Juan Garcia Targa	627
TABULA GRATULATORIA D'INSTITUCIONS	635

PRESENTACIÓ

Els actes d'homenatge al Dr. Alberto López Mullor es van celebrar els dies 14 al 16 de maig del 2018 i van estar organitzats per quatre institucions; aquelles amb les quals l'Alberto López va tenir una major vinculació professional al llarg de la seva vida: el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona (on va treballar 9 anys), la Diputació de Barcelona (on va fer la major part de la seva carrera professional, ja que va estar al Servei del Patrimoni Arquitectònic Local 33 anys), la Universitat Autònoma de Barcelona (on va donar classes els darrers 11 anys i on va desenvolupar la seva gran vocació: la docència) i el Museu d'Història de Barcelona, vinculat a aquesta institució, a través de la revista *Quarhis*, durant 14 anys.

El primer acte va tenir lloc el dia 14 a la seu de Barcelona del Museu d'Arqueologia de Catalunya i va reunir més de 240 persones, familiars, amics i col·legues de l'Alberto López vinguts de tot arreu. Després dels parlaments dels representants de les quatre institucions patrocinadores (el doctor Josep Manuel Rueda, director del Museu d'Arqueologia de Catalunya; el senyor Josep Solé, gerent dels Serveis d'Equipaments, Infraestructures Urbanes i Patrimoni Arquitectònic de l'Àrea de Territori i Sostenibilitat de la Diputació de Barcelona; el senyor Joan Roca, director del Museu d'Història de Barcelona; i, finalment, el doctor Antoni Virgili, secretari del Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona), van intervenir la doctora Julia Beltrán de Heredia en nom de l'organització, i el doctor Mateu Riera, amic i deixeble de l'Alberto López Mullor, que va fer una sentida i entranyable glosa personal i professional.

Els dos dies posteriors, la Sala de Juntes de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona va acollir el *Congrés Homenatge al Dr. Alberto López Mullor. Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura* que es va estructurar en dues sessions monogràfiques relacionades amb la trajectòria professional d'Alberto: una dedicada a l'estudi de la ceràmica i l'altra a l'arqueologia de l'arquitectura i la seva aplicació pràctica a les intervencions en el patrimoni edificat. En la primera es van presentar estudis sobre ceràmica abordant la producció i el comerç al llarg dels segles. La segona sessió va estar centrada en l'arqueologia de l'arquitectura, un mètode que combina l'anàlisi estratigràfica dels paraments, l'estudi dels materials i tècniques de construcció, la relació amb l'estratigrafia del subsol i la informació procedent de la documentació escrita, mètode en el que l'Alberto López va ser el pioner pel que fa a la seva implantació a Catalunya. Dues sessions diacròniques, diverses i plurals –com era l'Alberto– amb la participació d'arqueòlegs, arquitectes, historiadors, documentalistes, historiadors de l'art i gestors de patrimoni, amb aquesta mirada interdisciplinari que ell sempre va desenvolupar i que va saber inculcar als seus deixebles i col·laboradors.

L'organització va rebre 59 comunicacions, redactades per 121 investigadors que pertanyen a 51 institucions i nombrosos professionals, amb una àmplia representació territorial. No només van ser presents col·legues vinguts de diferents punts de Catalunya, sinó també de Cadis, Saragossa, Sevilla, Granada, Madrid, Palma de Mallorca, Eivissa, Navarra, Alacant, València o Zamora, sense oblidar als col·legues portuguesos i francesos. Al final d'aquesta publicació, hi trobareu un llistat de diferents institucions que s'han volgut adherir de manera oficial a l'homenatge. Són organismes vinculats amb l'activitat acadèmica i científica del Dr. Alberto López Mullor, però hi figuren diversos ajuntaments, com els del Brull, Castelldefels, l'Hospitalet de Llobregat i Vilanova i la Geltrú, que simbolitzen perfectament l'esforç i la implicació que va tenir en la recuperació del patrimoni arqueològic i arquitectònic de titularitat pública, al qual va dedicar molts anys de treball. Els quatre consistoris esmentats representen especialment quatre dels jaciments als quals l'Alberto López va dedicar més esforços: el poblat ibèric del Brull, el castell de Castelldefels, l'ermita de la Mare de Déu de Bellvitge de l'Hospitalet i el poblat ibèric i vil·la romana de Darró de Vilanova i la Geltrú.

L'Alberto López va ser un treballador incansable, ens ha deixat prop de 400 publicacions i l'edició d'aquestes actes és el millor homenatge que podem fer a qui va ser autor d'una excepcional producció científica.

Finalment, volem agrair a la Maria Gràcia Salvà i a la Catalina, esposa i filla, la seva inestimable ajuda i contribució. Agraïm també a la Lucía Fernández (SPAL), a la Sara Martínez i a la Marta Moreno (MAC-CIG), al Joan Muñoz i a l'Agnès Lupión (MAC-BCN) i a la Marina Mateu (UAB), la col·laboració que ens han ofert en les diferents tasques d'organització de l'homenatge i en l'edició de les actes. No voldríem acabar sense reiterar l'agraïment a les nostres institucions, que ens han donat el suport imprescindible per fer realitat tant el congrés com la publicació de les actes, i també a tots els professionals, amics i familiars que han respost de manera unànime a la nostra crida per poder dur a terme aquest merescut homenatge.

Xavier Aquilué (MAC-CIG)
Julia Beltrán de Heredia (MUHBA)
Àlvar Caixal (SPAL)
Javier Fierro (SPAL)
Helena Kirchner (UAB)

CERÀMIQUES D'IMITACIÓ D'AFRICANES DE CUINA AL JACIMENT DE LA GRAN VIA - CAN FERRERONS, PREMIÀ DE MAR

Marta Prevosti,* Ramon Coll,** Jordi Bagà**

L'estudi de les ceràmiques ens recorda l'Alberto López Mullor, en què ell excel·lí, i del qual ens ha deixat un llegat excepcional. Que serveixi aquest petit estudi d'imitacions de ceràmiques de cuina africanes –allò que teníem entre mans quan ens va sorprendre la trista notícia del seu traspàs– per retre-li homenatge.

El jaciment de la Gran Via-Can Ferrerons, a Premià de Mar, ocupa unes 5,5 ha. S'han fet excavacions arqueològiques en quatre sectors, corresponents a diferents períodes. La quantitat important de material recuperat, ha permès fer un estudi de les ceràmiques d'imitació de les africanes de cuina, amb la presència d'algunes formes poc comunes. Molt possiblement, aquestes ceràmiques es van produir a la pròpia terrisseria del jaciment. Aquestes produccions són habituals al Maresme. Actualment, el Baix Maresme és la zona de major densitat de tallers productius d'aquestes ceràmiques, que coneixem.

Paraules clau: Ceràmica romana, imitacions de ceràmica africana de cuina, Maresme, *Tarraconensis*.

The site of the Gran Via-Can Ferrerons, in Premià de Mar, occupies 5.5 h. Archaeological excavations have been carried out in four sectors, corresponding to different periods. The important amount of recovered material has allowed a study of the imitation African Cooking Wares, with the presence of some unusual forms. Very possibly, these potteries took place in the own pottery of the site. There productions are common in the Maresme. At present, Baix Maresme is the area with the highest density of production workshops of these ceramics, which we know.

Keywords: Roman Pottery, imitation African.

* ICAC

** Museu Romà de Premià de Mar

El jaciment de la Gran Via-Can Ferrerons ocupa unes 5,5 ha, dins de l'actual espai urbà de Premià de Mar, entre el mar i la Via Augusta (Fig. 1). Sabem que es va construir sobre un jaciment prehistòric precedent, del bronze recent i primera edat del ferro. Les restes més antigues daten de la primera meitat del segle I aC i les més recents corresponen al segle VI o primera meitat del VII. Se n'han anat excavant diferents sectors, per bé que no en tenim encara una visió de conjunt. Com quatre finestres obertes dins de l'antic establiment, les excavacions d'aquests sectors han permès conèixer-hi una terrisseria, una àrea de treball amb forns metal·lúrgics, una possible indústria de salaons, amortitzada en època severiana, sobre la què es va construir una gran sala noble, amb mosaic de motius geomètrics, que a la seva vegada es va engrandir amb l'afegit d'una nova franja de mosaic, en el segle IV o V, així com un pavelló octogonal, que també es data en el segle V.¹

La part excavada de la terrisseria es data entre el darrer quart del segle I aC i la primera meitat del II dC, per bé que la ceràmica dona indicis d'una antiguitat major, segurament de primera meitat del segle I aC, probablement corresponent a algun altre sector de la mateixa terrisseria. La producció més abundant van ser les àmfores vinàries. Ara bé, també sembla haver fabricat ceràmica comuna. En la primera meitat del segle II dC s'amortitza l'àrea de treball excavada, i es converteix en una àrea cultivada, potser un hort o un jardí. No sabem si la terrisseria va tenir continuïtat en algun altre sector del jaciment. (Prevosti, Coll, Bagà 2015).

Entre el material procedent de les excavacions, destaquen, per la seva freqüència, les imitacions de ceràmica de cuina africana. No hem localitzat cap peça defectuosa, que confirmi la seva fabricació a la terrisseria, per bé que hem de sospitar que se n'hi van produir, per la seva abundància relativa.

Aquestes imitacions estan fabricades amb pasta local, amb desgreixant que sol ser relativament abundant, de gra de gruix petit i mitjà, de quars, feldspat i mica daurada i vacúols. La cocció varia entre correcta i justa. Abunden les peces de color marronós, més mal cuites, per bé que algunes són de color taronja, més ben cuites, i fins algunes presenten una certa cocció reductora alternada amb l'oxidada, amb la part central del tall grisa o

negrosa o marró, o bé la capa interna negrosa. Algunes peces porten el típic acabat de vora fumada o la pàtina cendrosa. Alguns exemplars presenten la superfície allisada o bé restes d'engalba vermellosa interna.

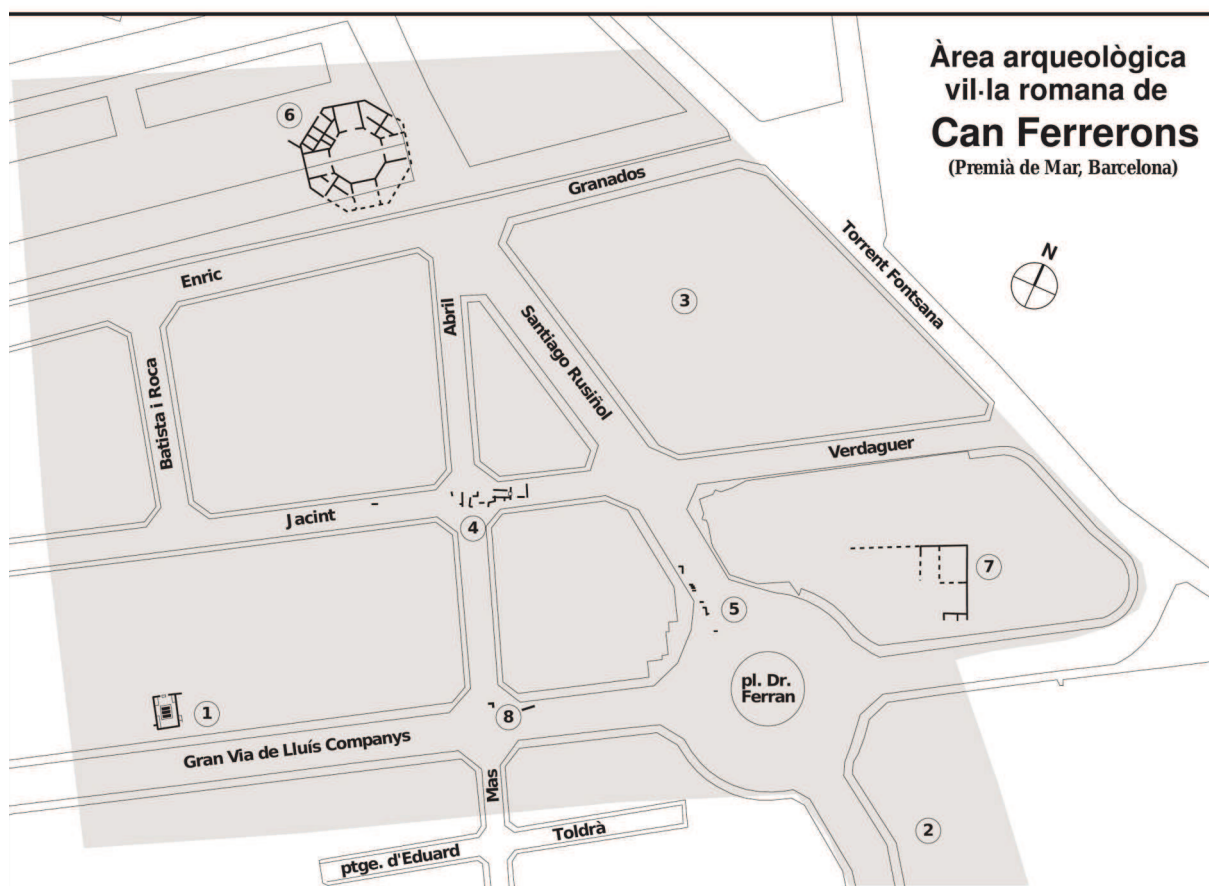
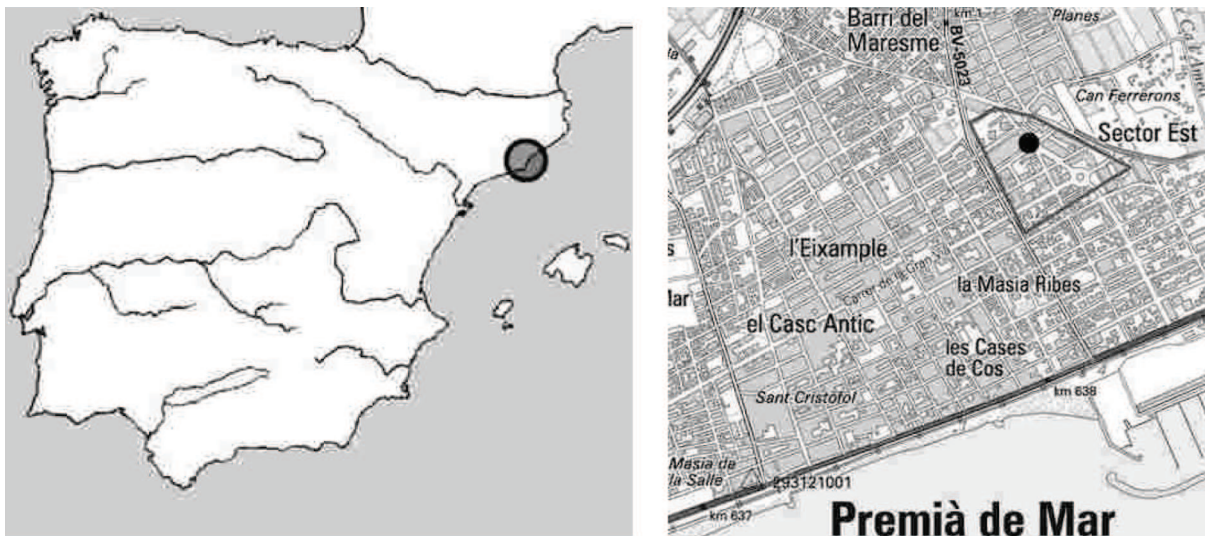
Les formes identificades són essencialment de cassoles i plats/tapadores, dues formes enormement comunes en el Mediterrani occidental, que deriven de formes produïdes a l'àrea itàlica des d'època republicana i que prenen força en la producció nord africana a partir del segle I dC.

1. Plats/tapadores

Forma Ostia II, 302. 3 exemplars de pasta local de color taronja-vermellós, amb desgreixant abundant de quars, feldspat i mica, amb vora amb pàtina cendrosa tirant a marró, amb la vora que tendeix a exvasar-se i una mica engruixida a la cara externa: C-00-3633, C-00-3620, GV-SR-02-1042-193 (Fig. 2: 1 a 3). S'assembla a la forma itàlica Celsa 80.8145. Segons Aguarod (1991) les peces itàliques es documenten a la Tarraconense a partir del 120-100 aC. El tipus de pasta dels exemplars de la Gran Via-Can Ferrerons ens fa pensar que són dins del món de les imitacions africanes, com una interpretació de la forma Ostia II, 302, amb reminiscències de la forma itàlica. Tot i la semblança formal amb els tipus 3308 i 3311 de Puerta (2000: 73-74), que es data entre final del segle III i inici del IV i final de segle IV a inici del segle VI dC, no creiem que hi correspongui, ja que es presenten en pasta grollera, i fins el segon tipus, de color marró o gris. El context dels tres fragments és de primera meitat de segle II, per tant proposem la seva datació en el segle I o II.

Forma Ostia II, 302 o Hayes 196. 3 exemplars de pasta local amb desgreixant abundant de gra petit i mitjà de quars, feldspat i vacúols, de color taronja: JV148-06-51-142, GV-SR-02-1042-160, GV-SR-02-1042-R-87 (Fig. 2: 4 a 6). La producció africana d'aquesta forma comença cap a final del segle I aC o inici del segle I dC i dura fins a la segona meitat del segle II (Atlante I, 212). En l'entorn de l'àrea catalana és present ja en estrats d'època augustal i arriba fins a la meitat del segle II (Aquilué 1985; 1995). El fragment 4 s'ha trobat en context de mitjan segle I, mentre que els altres dos provenen d'un context de primera meitat del segle II.

¹ Prevosti 1981: 128-132, lám. XVIII, núms. 1-9; Coll, 2004: 261-270, amb bibliografia anterior; Bosch, Coll, Font 2005; Carbonell 2006; Coll 2009a; Coll 2009b: 219-220; Carbonell 2009; Font 2013; Puche *et alii* 2014; Chorén, Parra, Salvadó 2015; Prevosti, Coll, Bagà 2015; Coll, Prevosti, Bagà 2016: 120-138; Coll, Prevosti 2016; Prevosti *et alii* 2016; Prevosti, Coll 2017.

1 - Gran Via 229; 2 - Mas Foixà; 3- Vallpremià; 4 - carrer Jacint Verdaguer; 5 - carrer Santiago Rusiñol; 6 - edifici octogonal; 7- pl. del Dr. Ferran; 8 - Troballes 2015.

■ Àrea de jaciment

Fig. 1: Situació del jaciment de la Gran Via - Can Ferrerons, de Premià de Mar, amb el detall dels vuit sectors que se'n coneix.

Forma Ostia III, 332 o Hayes 185.

1 exemplar de pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i vacúols, de color taronja: C-00-201 (Fig. 2: 7). La forma africana comença en contextos d'època flàvia i és més abundant en els segles II i III (Aquilué 1995). També s'assembla al tipus culinari 9, variant C, de Bonifay (2004: 221), que es data entre la fi del segle II i la meitat del III. Aquest exemplar s'ha trobat en un context que arriba fins a la segona meitat del segle V.

Forma Ostia I, 18. 1 exemplar de pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i vacúols: C-00-1903. La forma africana es data en la primera meitat de segle III. Es tracta d'una forma poc freqüent (Atlante I, 212). Aquest exemplar s'ha trobat en un context que arriba a la primera meitat del segle V.

Forma Ostia I, 20. 1 exemplar de pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i vacúols: C-00-1898. La forma africana es data en la primera meitat de segle III (Atlante I, 212). Aquest exemplar s'ha trobat en un context que arriba a la primera meitat del segle V.

Forma Ostia I, 261. 6 exemplars de pasta local amb desgredant de quars, feldspat i vacúols: C-00-1899, C-00-1900, C-00-1901, C-00-1902, C-00-1904, C-00-1906. La forma africana es data des de la meitat del segle II, però és més freqüent a l'època severa i fins al segle IV o inici del V (Atlante I, 212; Aquilué 1995). Aquests exemplars s'han trobat en un context que arriba a la primera meitat del segle V.

Forma Ostia I, 262 o Hayes 182. 1 exemplar de pasta local amb desgredant abundant de gra petit i mitjà de quars, feldspat i vacúols: JV148-06-51-202 (Fig. 2: 8). Aquesta forma africana es data des de la meitat del segle II i és més freqüent a època severa i fins el segle IV o inici del V (Atlante I, 213; Bonifay, 2004, 217). El present exemplar s'ha trobat en un context de mitjan segle I, per tant s'ha de tractar d'una intrusió.

Forma Ostia III, 170 o Hayes 182. 1 exemplar de pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i mica, de color marró a l'exterior i gris a la paret interna: C-00-203 (Fig. 2: 9). La forma africana es data entre el darrer quart del segle II i el segle IV segons Aquilué (1995). Correspon al tipus culinari 6 (B) variant D, característica del segle IV, de Bonifay (2004: 217). Aquest exemplar s'ha trobat en un context que arriba fins a la segona meitat del segle V.

Forma Ostia IV, 61 o Hayes 196. 1 exemplar de pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i vacúols, de color taronja, amb vora fumada en el llavi extern: C-00-200 (Fig. 2: 10). Es data, a Carthago, entre 320-360 i 360-440. Es data a Ostia entre el segle IV i l'inici del segle V (Atlante I, 212). També correspon al tipus culinari 11, variant tardana, de Bonifay (2004: 227), datada entre el segle IV i l'inici del V. Aquest exemplar s'ha trobat en un context que arriba fins a la segona meitat del segle V.

Forma Hayes 196. sense poder donar més precisions sobre la forma. 6 exemplars de pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i mica: C-00-1892, C-00-1893, C-00-1905, C-00-3621, C-00-3622, GV-SR-02-1001-209. S'han trobat en contextos que van de primera meitat de segle II fins a segle V

Agafador de Hayes 196. 1 exemplar en pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i mica: C-00-1897 (Fig. 2: 11). Es va trobar en un context de primera meitat de segle V.

Forma Ostia II, 302 *sui generis*. Un exemplar de plat o tapadora de forma desconeguda, potser dins de la influència de l'Ostia II, 302. Es tracta d'un exemplar de producció local, que presenta dos acanalats sota la vora. Pasta taronja vermellosa, amb desgredant abundant de quars, feldspat i mica daurada, d'estructura fullada: JV148-06-51-110 (Fig. 2: 12). Es va trobar en un context de mitjan segle I.

2. Cassoles

Forma Vegas 14, 4 o Ostia II, 306. 6 exemplars de ceràmica local de cassola de vora bifida, en pasta local grollera, amb desgredant de quars, feldspat i mica, amb pastes de color negre i rosat a l'interior i superfície externa que presenta patina cendrosa, com els exemplars africans. Apareix en africana a partir d'època de Tiberi (Aquilué, 1995, 68), i és característica fins Adrià; apareix a l'àrea catalana en època julio-clàudia i flàvia. És una forma poc freqüent en imitacions locals de l'àrea catalana. En el cas present la interpretació local particular d'aquesta forma resulta interessant, per la inclinació de les parets i especialment pels acanalats que presenten a la paret externa els exemplars GV-SR-02-1042-196, GV-SR-02-1219-10, JV148-06-51-R254 i JV148-06-51-377 (Fig. 3: 2 a 5). Els acanalats semblen ser una interpretació lliure del polit a bandes de les africanes. Els

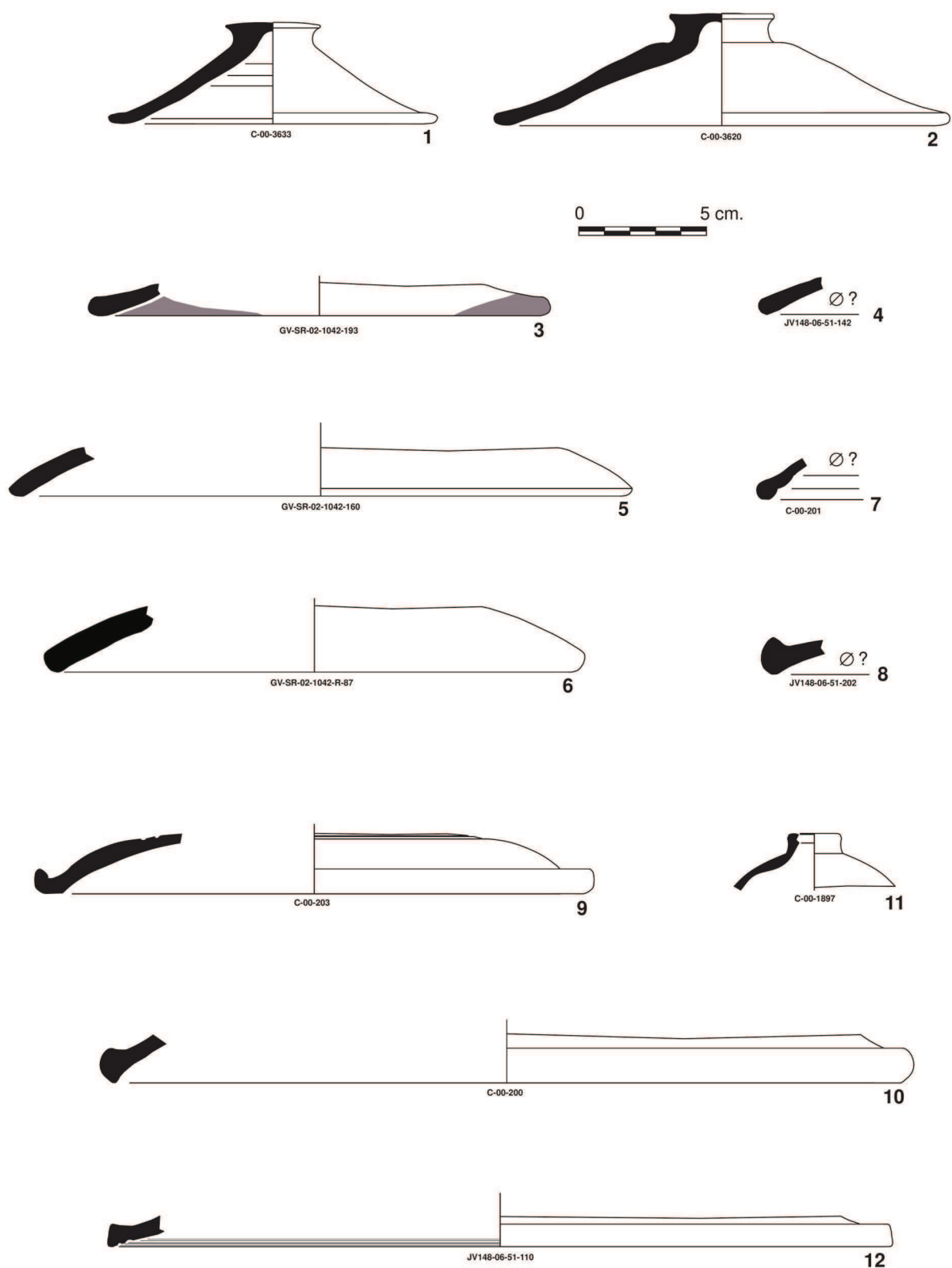

Fig. 2: Plats tapadores d'imitació de la ceràmica de cuina africana.

GV-SR-02-1042-195 (Fig. 3: 1) i GV-SR-02-1001-R37 no presenten acanalats. Segons l'Atlante (Atlante I, 216) es data d'època de Tiberi a Trajà-Adrià. Aquilué (1985) en reproduïx 4 exemplars, que situa a la fàcies julio-clàudia. El context en què s'han trobat les peces de la Gran Via-Can Ferrerons és de meitat de segle I a primera meitat de segle II. Per tant poden haver estat fetes perfectament a la terrisseria que hi coneixem, suposem que en el transcurs del segle I.

Cassoles Hayes 23

Forma Lamb. 10 B o Hayes 23 A. 3 exemplars clarament d'aquesta forma: C-00-199, C-00-204 (Fig. 4: 1), JV148-06-03-R60 (Fig. 4: 2), en pasta local, amb desgredant de quars i feldspat. Aquesta forma africana comença en època flàvia (Atlante I, 217; Aquilué 1985: 211; 1995, 69) o fins en època de Claudi (Aguarod 1991: 269), per bé que és més corrent en el segle II (Bonifay 2004: 211). Les peces que analitzem s'han trobat: la 2 en context de primera meitat del segle II i la 1 en context de segona meitat del segle V, on segurament era una peça residual.

Forma Lamb. 10 A o Hayes 23 B. Un fragment clarament d'aquesta forma: C-00-205 (Fig. 4: 3), de pasta local, gris a la paret interna i marró a l'exterior, amb desgredant de quars i feldspat. Aquesta forma africana comença cap a la fi del segle I o inici del segle II i arriba fins el segle V, segurament en la segona meitat (Aquilué 1985: 212, 1995: 69; Bonifay 2004: 211). L'exemplar en qüestió s'ha trobat en un context de primera meitat de segle V.

Forma Hayes 23. de forma poc ortodoxa, com una reinterpretació local, que difícilment podem dir que s'adaptin al tipus A o B, com és la C-00-2379 (Fig. 4: 5), classificada com Hayes 23 *sui generis*, molt matussera; la C-00-1890 (Fig. 4: 4), classificada com Lamb. 10 A o Hayes 23 A/B *sui generis*, amb vora de A i amb ranura de B. Tots dos exemplars són de pasta local i s'han trobat en context de primera meitat de segle V. També en pasta local, el GV-SR-02-1105-73 (Fig. 4: 6) sembla una Lamboglia 10 A o Hayes 23 B *sui generis*, en canvi, no pot ser la Lamboglia 9, ja que aquesta apareix a la segona meitat del segle II i aquest exemplar correspon a un estrat de la fi del segle I o inici del II; a més d'altres: 2 dubtoses i altres 2 que són simplement Hayes 23 (C-00-206, C-00-1894, C-00-1895, C-00-2380); també és dubtosa la C-00-1891.

Cassoles Hayes 197

Forma Ostia III, 324. 1 exemplar: C-00-1889 (Fig. 3: 6) en pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i vacúols. La forma africana es data entre el període flavi tardà i la meitat del segle II dC (Atlante I, 219). Segons Aquilué (1995: 68), aquesta forma s'assimila a la Ostia III, 267, es comença a documentar a l'inici del segle II i dura fins el segle V. L'exemplar en qüestió s'ha trobat en un context de primera meitat de segle V.

Forma Hayes 197 o Ostia III, 267. 2 exemplars típics: el 46006 (Fig. 3: 7), el C-00-1888 (Fig. 3: 8) i un més dubtós, el GV-SR-02-1001-267, fets amb pasta local, de color taronja, excepte el tercer que és de color gris, amb desgredant de quars, feldspat i mica. El primer presenta patina cendrosa. Aquesta forma es data entre la primera meitat del segle II i el segle IV-inici del V, segons l'Atlante (Atlante I, 219). Segons Aquilué (1995: 68), aquesta forma s'assimila a la Ostia III, 324, es comença a documentar a l'inici del segle II i dura fins el segle V. El núm. 7 s'ha trobat en context de primera meitat del segle V, mentre que el 8 s'ha trobat en un dipòsit segellat a l'època severa.

Cassoles Hayes 183 i 184

Forma Ostia I, 56 o Hayes 184. Un fragment, C-00-1896, amb pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i mica, possiblement assimilable a aquesta forma. Cassola amb la vora girada cap enfora i perfil per encaixar la tapadora. Atestat a la primera meitat del segle III (Atlante I, 223). S'ha trobat en un context de primera meitat de segle V.

Forma Atlante CVII, 11 o Hayes, 183 o 184. Dos fragments que presenten pasta local, amb desgredant de quars, feldspat i vacúols, de color taronja i patina fumada al llavi extern: GV-SR-02-1066-4 (Fig. 3: 9), GV-SR-02-1066-R3. És una forma relativament poc freqüent, que no apareix a Aquilué 1985. Aquilué (1995: 69) descriu la Atlante CVII, 12, molt semblant, per bé que amb major inflexió interior del llavi, i la data a l'àrea catalana a final segle II i especialment en el segle III. Pensa que no s'ha pogut determinar el moment final de la forma. Es data entre 360-440 a la segona meitat del segle VI, a Carthago, segons Atlante I, 220, mentre que Hayes la donava de datació incerta en els segles II i III. Bonifay (2004: 219) l'assimila a la Hayes 184, amb vernís exterior, en el seu tipus culinari 7, i a la Hayes 183,

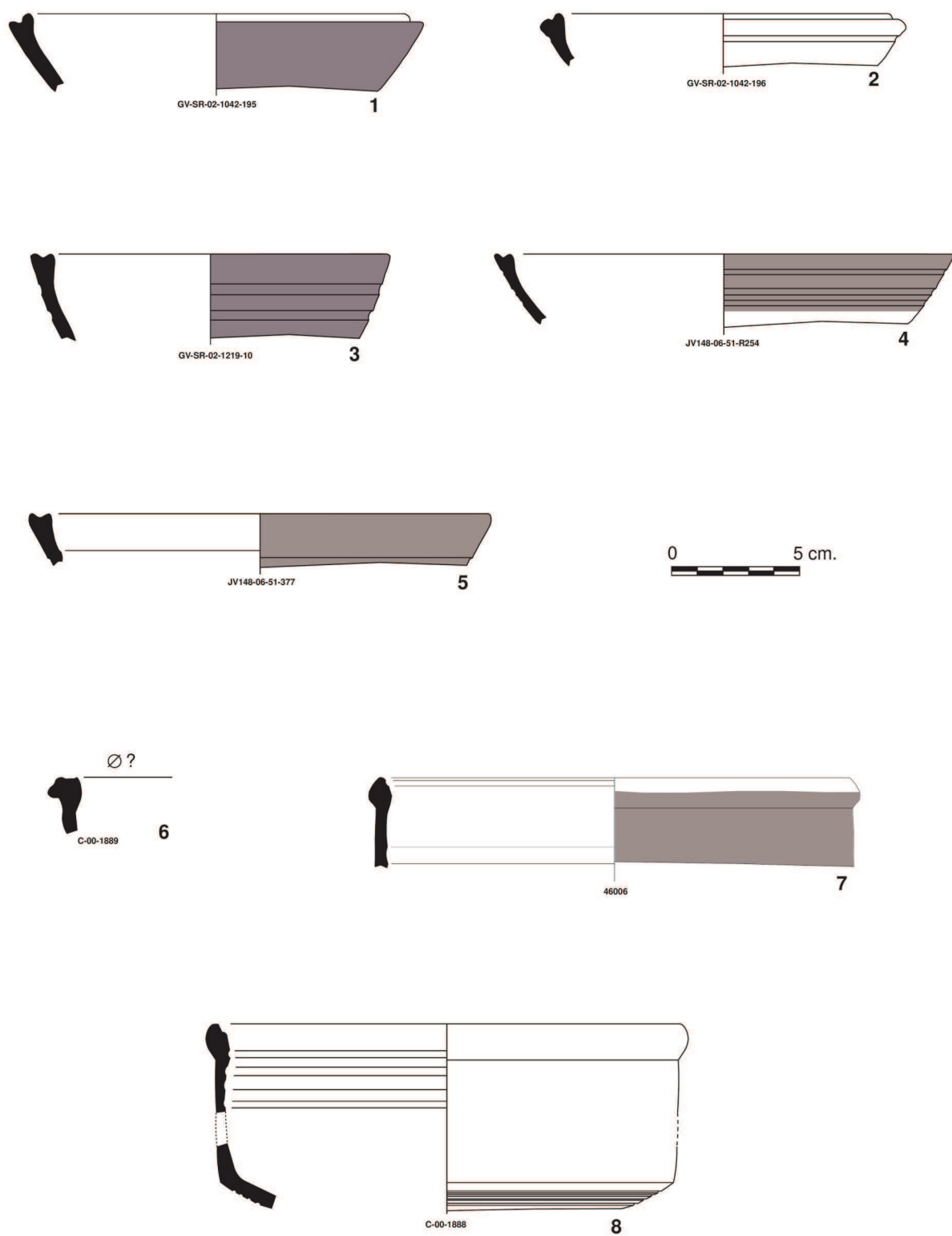

Fig. 3: Imitació de ceràmica de cuina africana. 1 a 5: cassoles de vora bífida, Vegas 14 o Ostia II, 306; 6 a 8: cassoles Hayes 197.

sense vernís, en el seu tipus culinari 15. En data les variants tardanes en la segona meitat de segle III i segle IV. Es caracteritzen per tenir unes parets força gruixudes, tot i que es tracta de cassoles de petites dimensions (Hayes 184). Els fragments en qüestió provenen d'estrats superficials.

3. Conclusions

Segons Aquilué (2008), les ceràmiques africanes d'imitació hispàniques es van produir entre la primera meitat del segle II fins la primera meitat del segle V. Les imitacions de ceràmiques de cuina es localitzen a la majoria de jaciments importants de l'àrea costanera, tot i que sovint no sabem especificar el lloc exacte on es van produir. Badalona va ser dels primers jaciments on es van estudiar, on Aquilué (1987: 204) va identificar plats/tapadora Ostia III, 332 i cassoles Hayes 23B o Lamboglia 10A. També s'han estudiat bé a les comarques de Girona, on són presents en molts jaciments des del començament del segle II i fins a la fi del segle III, amb plats/tapadores Ostia III, 332, cassoles Hayes 23A o Lamboglia 10B, Hayes 23B o Lamboglia 10A, Lamboglia 9A o Hayes 181 i Ostia III, 267 o Hayes 197 (Casas *et alii* 1990; 1995). A l'àrea de Tarragona i el seu *ager*, s'han trobat en nombrosos jaciments, per bé que costa identificar les terrisseries que les fabricaven (Roig 2017). Al Penedès destaca la vil·la del Vilarenc, a Calafell, on també s'han documentat ceràmiques d'imitació de les africanes de cuina, concretament les formes Lamb. 10 A o Hayes 23B, Lamb 10B o Hayes 23 A, Hayes 197 o Ostia III-267 i Hayes 196, fetes amb argila dura i compacta, de superfície rugosa. Revilla (2014: 131) suposa que deuen haver estat fabricades en diferents llocs de la regió, entre l'inici del segle II i la fi del III dC, per bé que no se'n coneix cap indret concret de fabricació.

A l'interior de Catalunya, també s'han descrit imitacions de ceràmica de cuina africana, a Cal Montblanc (Albesa, Lleida), concretament de la forma Hayes 197 o Ostia III, 267, trobades en un context de segona meitat del segle I i primer terç del segle II (Marí, Revilla 2018: 226). Els autors suposen que es tracta de fabricacions de la regió de Lleida.

A la vall de l'Ebre, Aguarod (1991: 245, 568-569; 1995) també detecta les imitacions de ceràmiques comunes africanes en diversos jaciments, en una cronologia que abasta els segles II i III.

Com hem vist, la presència de ceràmiques de cuina d'imitació de les africanes es dona arreu del territori. Ara bé, més difícil re-

sulta conèixer exactament on es van fabricar i els diferents autors suposen que són produccions regionals, que no devien viatjar gaires quilòmetres. Per això és important el coneixement d'alguns centres productors. Al taller de Llafranc es van produir ceràmiques comunes, entre la fi del segle I i el segle III, entre les quals, imitacions de ceràmica africana de cuina, amb plats/tapadora, cassoles de vora ametllada i alguns plats forma Lamboglia 9 i Lamboglia 10A o B/Hayes 181. Com en els nostres exemplars, la pasta també intenta imitar al màxim les pastes rugoses de l'africana de cuina "... no per manca de possibilitat d'obtenir pastes més depurades, sinó per obtenir un gra que suporti amb garanties la funció principal d'aquestes peces, la funció culinària, és a dir, anar directament al foc." (Casas *et alii* 1995: 106; Barti, Plana, Tremoleda 2004). A la terrisseria de Fenals es van produir imitacions de les formes Lamboglia 10, Hayes 194, Ostia II, 303 o Atlante CVI, 8 (Casas *et alii* 1995: 100). Entre el segle II i la segona meitat del segle III, al forn de S'Agaró, hom pensa que es van fabricar imitacions dels plats/tapadora, dels quals s'han trobat dos fragments defectuosos per cuita excessiva (Casas *et alii* 1995: 108). A la vil·la dels Ametllers, de Tossa, també s'han identificat imitacions de Lamboglia 10 a i d'Ostia III, 267 (Palahi, Nolla 2010: 165, 298), probablement fabricades a la terrisseria del lloc.

En altres indrets del Mediterrani occidental també es dona el mateix fenomen, de les imitacions locals de ceràmica comuna africana, com és el cas de la Bètica (Peinado 2017: 131), on els tallers productors es situen a la vall del Guadalquivir (Alonso 2004). S'hi imiten les formes Ostia I, 261, Ostia III, 332, Hayes 23 A o Lamboglia 10 B, Hayes 23 B o Lamboglia 10 B, Hayes 181 o Lamboglia 9 i Ostia III, 267. A l'àrea de Màlaga es coneixen les terrisseries de la Colegiata de Antequera i el de la finca del Secretario (Fuengirola), que es daten en els segles II i III, i que produeixen les formes Hayes 23 B o Lamboglia 10 A i Ostia III, 267. A Granada existeix també el taller de Los Matagallares (Salobreña) que es data en el segle III (Bernal *et alii* 1998).

Ara bé, l'àrea del Baix Maresme, on es troba la Gran Via - Can Ferrerons, comença a ser una zona d'alt coneixement de tallers productius, ara mateix, la de major densitat de Catalunya. A la terrisseria de Can Rodon de l'Hort de Cabrera de Mar (López, Martín 2010: 402) es va produir la forma Vegas 14, 4 o Ostia II, 306, una forma poc comuna dins de les imitacions d'africana, com comentàvem més amunt. Coneixem, també la producció

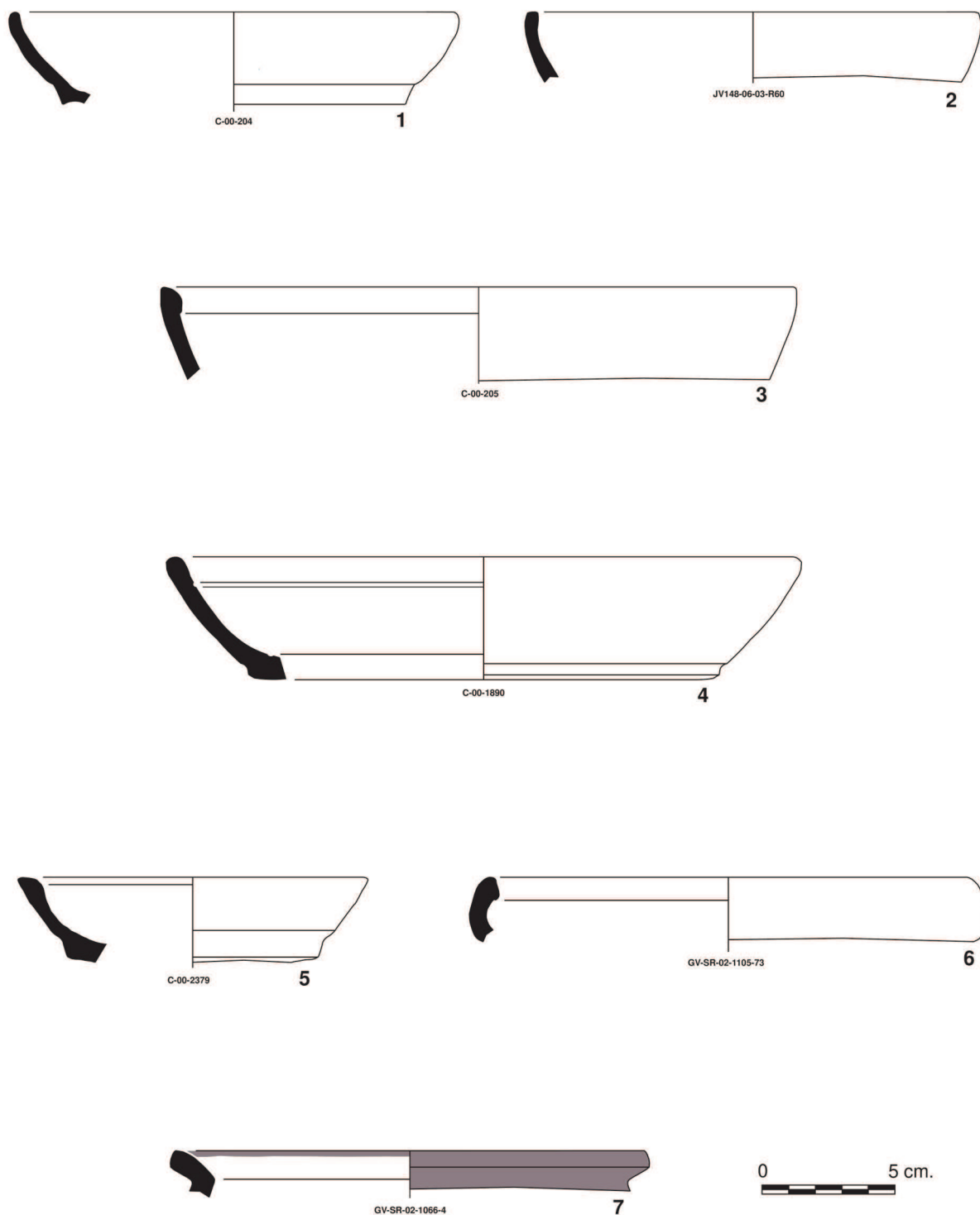

Fig. 4: Imitació de ceràmica de cuina africana. 1 a 6: cassoles Hayes 23;
7: cassola Atlante CVII, 11 o Hayes, 183 o 184.

del jaciment del Mas Coll, d'Alella. S'hi ha recuperat imitacions locals de cassoles Ostia III, 324. Concretament a la UE 4 = UE 8, a la UE 9, UE 13, UE 10, UE 11, amb alguns exemplars deformats i cremats, que indiquen que es fabricava a la terrisseria d'aquest lloc (Coll *et alii* 2001: 222; Coll 2018: 47). La seva cronologia s'ha de situar en la segona meitat de segle I o l'inici del II, per tant amb clara coincidència amb el funcionament de la terrisseria de la Gran Via - Can Ferrerons.

Les imitacions d'africanes de cuina localitzades a la Gran Via - Can Ferrerons, com hem vist, comprenen una gran varietat de formes, entre les quals destaquen els típics plats/tapadora, les cassoles Lamboglia 10 A i B, reinterpretades i relativament petites, les cassoles Hayes 197 o Ostia, 267 i les Ostia III, 324, també relativament petites, per bé que el tipus que sobresurt de forma excepcional és la cassola de vora bífida, Ostia II, 306. Es tracta de la típica Vegas 14, una forma de llarga tradició itàlica republicana, que es comença a produir en africana a partir de Tiberi i que és característica del segle I dC. No és gaire freqüent als jaciments de l'àrea catalana, on apareix a partir d'època julio-clàudia. Aquesta forma africana és, en canvi, més freqüent als jaciments de la Bètica (Vegas 1973; Serrano 1995; Sánchez 1995).

La interpretació local particular d'aquesta forma Ostia II, 306, a la Gran Via - Can Ferrerons, resulta interessant, per la inclinació de les parets, per les dimensions petites i especialment pels acanalats que presenten a la paret externa, segurament una forma original de reproduir l'efecte de les franges horitzontals del polit a bandes de les africanes. Això les fa característiques i fàcils d'identificar. Totes elles apareixen en estrats datats entre mitjan segle I i la primera meitat del segle II. De la mateixa cronologia són la majoria de plats/tapadores, per bé que alguns pertanyen a estrats que arriben fins al segle V. Alguns plats/tapadores, algunes cassoles Hayes 197 i algunes Lamboglia 10 A i B s'han trobat en els estrats del sector del col·lector de Jacint Verdguer, que arriben fins al segle V. Com hem vist, alguns podrien ser residuals, però altres són formes tardanes, que fan pensar en la continuïtat de la producció d'aquestes imitacions locals fins al segle III o IV, al jaciment o en algun altre lloc de la regió.

Fins a la data d'avui, a la Gran Via-Can Ferrerons, no s'han trobat exemplars d'imitacions locals d'africanes defectuosos, cremats o deformats, ni crus, per bé que solament s'ha excavat una petita part de la terrisseria, a la Plaça Dr. Ferran. Esperem que en un futur es

pugui seguir excavant aquesta indústria terrissera i s'aclareixi si realment s'hi van fabricar, en quines cronologies, o bé si s'adquirien produccions d'indústries veïnes.

Bibliografia

Aguarod, C. 1991: *Cerámica romana importada de cocina en la Tarraconense*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza.

Aguarod, C. 1995: La cerámica común de producción local/regional e importada. Estado de la cuestión en el Valle del Ebro, X. Aquilué, M. Roca (eds.), *Cerámica comuna d'època Alto-Imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes VIII, Barcelona, 129-153.

Alonso de la Sierra, J. 2004: Imitaciones de cerámicas africanas en el valle del Guadalquivir, D. Bernal, L. Lagóstena (eds.), *Figlinae Baeticae. Talleres alfareros y producciones cerámicas en la Bética romana (ss. II a.C.-VII d.C.)*, II, BAR-IS 1266, Oxford, 537-544.

Aquilué, X. 1985: Algunas consideraciones sobre el comercio africano. Tres facies características de la cerámica común africana de época alto-imperial, *Empúries* 46, Barcelona, 210-222.

Aquilué, X. 1987: *Las cerámicas africanas de la Ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)*, BAR-IS 337, Oxford.

Aquilué, X. 1995: La cerámica común africana, *Cerámica comuna romana d'època Alto-Imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes VIII, Empúries, 61-72.

Aquilué, X. 2008: Las imitaciones de cerámica africana en Hispania, D. Bernal, A. Ribera (eds.), *Cerámicas hispanoromanas. Un estado de la cuestión*, Universidad de Cádiz, Cádiz, 553-561.

Barti, A., Plana, R., Tremoleda, J. 2004: *Ll'franc romà*, Quaderns de Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell, Palafrugell.

Bernal Casasola, D., Navas, J., Lorenzo, L., Gómez, E. 1998: Las imitaciones de africanas de cocina, D. Bernal Casasola (ed.), *Los Matagallares (Salobreña, Granada). Un centro romano de producción alfarera en el siglo III d.C.*, Salobreña, 363-394.

Bosch, M., Coll, R., Font, J. 2005: La vil·la romana de Can Ferrerons (Premià de Mar,

- Maresme). Resultats de les darreres intervencions, *Tribuna d'Arqueologia 2001-2002*, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 167-188.
- Carbonell, C. 2006: *Intervenció arqueològica a la vil·la romana de Can Ferrerons. Parcel·la delimitada pels carrers Gran Via, Jacint Verdaguer, Santiago Russinyol i torrent Fontsana. Premià de Mar, el Maresme. 26 de juliol-25 de setembre de 2006*, Memòria inèdita, Arxiu del Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- Carbonell, C. 2009: Noves aportacions a l'estudi de la pars rustica de la vil·la romana de Can Ferrerons (Premià de Mar): el recinte de Llevant, V. Revilla, J. R. González, M. Prevosti, *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense* vol II, Monografies 11, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 139-154.
- Casas, J., Castanyer, P., Nolla, J. M., Tremoleda, J. 1990: *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Sèrie Monogràfica 12, Girona.
- Casas, J., Castanyer, P., Nolla, J. M., Tremoleda, J. 1995: Les ceràmiques comunes locals del N. E. de Catalunya, X. Aquilué, M. Roca (eds.), *Ceràmica comuna d'època Alto-Imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes VIII, Barcelona, 99-127.
- Chorén, J., Parra, I., Salvadó, I. 2016: *Consolidacions puntuals, neteja i estudi arqueo-constructiu dels paraments de Can Ferrerons*, Memòria inèdita, Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- Coll, R. 2004: *Història arqueològica de Premià*, Ajuntament de Premià de Mar, Editorial Clavell, Premià de Mar.
- Coll, R. 2009a: La vil·la romana de Can Ferrerons (Premià de Mar, El Maresme), *Auriga. Revista de divulgació i debat del món clàssic* 55, Tarragona, 10-12.
- Coll, R. 2009b: Les darreres novetats arqueològiques a Premià de Mar (anys 2004-2007), *XXV Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria, Mataró, 209-232.
- Coll, R. 2018: La terrisseria romana de Mas Coll, *Revista Alella* 354, Alella, 45-48.
- Coll, R., Prevosti, M. 2016: La tècnica constructiva de l'edifici octogonal de Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona), *Revista Quarhis* 12, Barcelona, 94-105.
- Coll, R., Pera, J., Cazorla, F. 2001: El jaciment romà de Mas Coll (Alella, el Maresme), *XVII Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu-Arxiu de Santa Maria, Mataró, Mataró, 219-238.
- Coll, R., Prevosti, M., Bagà, J. 2016: Primeros resultados del estudio del taller anfórico de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona), R. Járrega, P. Berni (eds.), *III Congreso Internacional de la SECAH-Ex Officina Hispana. Amphorae ex Hispania. Paisajes de producción y de consumo*, Tarragona, 120-138.
- Font, J. 2013: *Intervenció arqueològica Horta Ferrerons. Vil·la romana de Can Ferrerons. Premià de Mar, el Maresme, 2001-2008*, Memòria inèdita, Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- López, A., Martín, A. 2010: Un nuevo centro productor de ánforas tarraconenses, paredes finas y otras cerámicas en Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, Barcelona), *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 41, Roma, 397-409.
- Marí, Ll., Revilla, V. 2018: Cultura material y cultura escrita en la sociedad rural de Hispania en los siglos I-II d. C.: el conjunto cerámico y los grafitos del asentamiento de Cal Montblanc (Albesa, Lleida), *Archivo Español de Arqueología* 91, Madrid, 217-242.
- Peinado, M. V. 2017: Cerámicas comunes romanas producidas en la Bética, C. Fernández Ochoa, A. Morillo, M. Zarzalejos (eds.), *Manual de cerámica romana II* cap. 2, Madrid, 99-141.
- Prevosti, M. 1981: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, Editorial Dalmau, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.
- Prevosti, M., Coll, R. 2017: Un balneum du Ve siècle dans le bâtiment octogonal de Can Ferrerons (Barcelone), *Heating Systems in Roman Villas, Studies on the rural world in the Roman period* 10, Universitat de Girona, Girona, 69-80.
- Prevosti, M., Coll, R., Bagà, J. 2015: El moment fundacional de la vil·la romana de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona), J. López Vilar (ed.), *Tarraco Biennial. August i les províncies occidentals. 2000 aniversari de la mort d'August*, Tarragona, 199-205.

Puche, J. M., Prevosti, M., Padreny, J. M., Coll, R. 2014: El edificio octogonal de Can Ferrerons, estudio métrico y arquitectónico, *XVIII CIAC: Centro y periferia en el Mundo Clásico/ Centre and periphery in the ancient world* vol. II, Mérida, 1077-1081.

Puerta, C. 2000: La ceràmica comuna romana a la costa Laietana, *Laietania* 12, Mataró, 5-263.

Revilla, V. 2014: Contextos ceràmicos de época altoimperial de la villa del Vilarenc (Calafell, Tarragona), M. Roca, M. Madrid, R. Celis (eds.), *Contextos ceràmics d'època altoimperial en el Mediterrani occidental*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 123-149.

Roig, J. F. 2017: L'abocador ceràmic de finals del segle III dC de la vil·la romana dels Castelletes (la Canonja, Tarragonès), *Revista d'Arqueologia de Ponent* 27, Lleida, 185-207.

Sánchez, M. A. 1995: Producciones importadas en la vajilla culinaria romana del Bajo Guadalquivir, X. Aquilué, M. Roca (eds.), *Ceràmica comuna romana d'època Alto-Imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes VIII, Barcelona, 251-279.

Serrano, E. 1995: Producciones de ceràmica comunes locales de la Bética, X. Aquilué, M. Roca (eds.), *Ceràmica comuna romana d'època Alto-Imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes VIII, Barcelona, 227-249.

Vegas, M. 1973: *Ceràmica común romana del Mediterráneo occidental*, Publicaciones Eventuales 22, Universitat de Barcelona, Barcelona.